

Tűnődés könyvekről

1.

Hat-nyolc év könyvforgalma, a kelendőség és polconporosodás végleteinek összevetéséből kialakuló egyenleg sok mindent jelezhet: őszinte érdeklődést, tudás-szomjat, a hagyományos igénystruktúra kavargását, de ugyanakkor múltó divatot, hóbortot, hobbyt, sznobériát, sőt számítást is, nem a könyvterjesztők, hanem a vásárlók részéről. Ami persze megint csak vall valamiről, és fülbeli finomság szükségeltetik hozzá, hogy a jelenség föladványait értelmezze s talán-talán megoldásukat is elősegítse.

Emlékezzünk csak. Pár évvel ezelőtt jelentek meg az első néprajzi kiadványok Kázon és a Szilágyság magyar népművészetéről, a vargyasi festett bútorról; velük egyidőben láttak napvilágot értékes történelmi munkák, nyelvtudományi, művészettörténeti dolgozatok, albumok, daloskönyvek, irodalomtörténeti összefoglalók, emlékiratok, írótka, tudósokat, államférfiakat bemutató monográfiák, cikkgyűjtemények.

„Nagy vállalkozások kora” — az ismert patinás jelzővel jellemezhető korszak ez (amely egyébként ma is tart) mind a kiadók, mind a szerzők teljesítményében. A Politikai Könyvkiadó, a Kriterion, az Eminescu, az Albatrosz és a Dacia olyan művek kiadására vállalkozott, amilyenekre eddig kiadó nálunk igencsak átalított időt, munkát, pénzt, papírt kockáztatni. A kérdés az volt (a kifizetődéstől most tekintsünk el), hogy szabad-e akkor, amikor oly temérdekségű a kézirat s oly csekélységű a papír, szabad-e, ésszerű-e, mi több, etikus-e csupán avatottakhoz szóló, kevesek kezeügyébe való (bár tudományos értéküket tekintve remekelő) művekkel kiállni a könyvpiacra?

Ezzel is magyarázható, hogy a nagy vállalkozások kora a nagy várakozások korává feszült, figyelmeztől terhesen, mely az alkotások megjelenése után a vásárlói-olvasói magatartás felé irányult. És íme, megtörtént... no, nem a csoda, de a tény, hogy például Banner Zoltán, B. Nagy Margit, Dr. Kós Károly, Nagy Jenő, Szentimrei Judit művészettörténeti, néprajzi, iparművészeti munkái — értékes tartalmukon túlmenően — tetszetős kivitelezésük révén kapós-kelendős áruvá léptek elő; hogy Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténeti műve a kézikönyv, tankönyv magasába emelkedvén, a lexikonok, enciklopédiák, albumok és szótárak naponta elővett kötetei közé kívánkozik minden tudatosan gyűjtött egyéni és közkönyvtárban; hogy az újonnan föllet vagy eddig ismeretlen részletekkel kiegészült emlékiratok (Jakó Zsigmond, Csetri Elek, Benkő Samu) itt, Erdélyben, az önéletírások őshonos földjén érthető érdeklődést váltanak ki; de mi magyarázza például Szabó T. Attila korszakos jelentőségű szótörténeti táranak gyors elkelését, Imreh István, Egyed Ákos, Pataki József, Demény Lajos köteteknek vagy a „fehér könyvek” sorozatának közönségsikerét (holott nem népszerűsítő jelleggel, hanem magas fokú tudományos elmélyültséggel íródtak); Márton Gyula, Teiszler Pál, Szabó Zoltán, Cs. Gyimesi Éva, Péntek János, Gálffy Mózes nyelvtudományi dolgozatainak gyors elfogyását, a Mikó Imre, Varró János, Veress Dániel monográfiái iránt tanúsított figyelmet; azt, hogy noha nem máról holnapra, de idő múltán csak megvették az utolsó kötetig Jagamas János és Faragó József hatalmas gyűjtését (*Romániai magyar népdalok*); mind megvásárolták László Ferenc Bartók-kiadványát és Katona Adám Kodály-kötetét, Szegő Júlia Bartók-könyve pedig (magyarul és románul) több kiadásban félszázezer példányt ért el; egyes riportkönyvek pedig (főleg a Beke Györgyé, Gálfalvi Györgyé, Marosi Barnáé) egy-két hét alatt eltűntek a könyvesboltokból?

2.

Mindez mivel magyarázható?

A legkézenfekvőbb és legnyilvánvalóbb magyarázat ez volna: eme könyves érdeklődés összefügg nemzetiségi öntudatunk erősödésével és önmegismerő iparkodásunkkal. E törekvés összetevőiben pedig a múltbemutató mint a honnanjövésnek a megvilágítása éppúgy helyet kap, akár a maiságunk, jelenvalóságunk vagy jövőbeliségünk néprajzos, nyelvapoló, riportos körülírása.

És jó, hogy mindez az olvasók egyre szélesebb körei előtt tudatosodik, s értékeink keresésére készlet mind több embert, a nyelvjárási atlaszok tanulmányozása során éppúgy, mint a valóságvállaló szociográfiai fölmérések böngészése alkalmával. Úgy tetszik, hogy az „ismerd meg tenmagadat“ széles körű követelménye számottevő közönséget igazít a könyvesboltok felé.

Ebben a könyvmegbecsülésben pedig benne foglaltatik az is — érdemes ezt hangsúlyozni —, hogy a mi égtájunkon a Gutenberg-galaxis napjának leáldozásáról beszélni merő átvétel és indokolatlanság volna, öszt károgó varjúhang nyári delelőben. Vagy még inkább annak előtte. Nyilvánvaló ugyanis — s ezt közönségünk jól tudja, önismereti vonatkozásban is —, hogy a nyomtatott szótól mi még nagyon sokat várunk, távclról sem futotta ki (vagy járatta le) magát, ma is igényépitményünk alapkövének, információforrásunk főérének tekinthető. Ebben a várakozásban pedig — úgy látszik — könyvkiadó és terjesztő, szerző és olvasó sohasem talált még annyira egymásra, mint napjainkban. A kiadó és szerző határozottabban látja, mivel tartozik népünknek, kultúránknak, szakmájának (nem szólván önnön alkotó egyéniségének kibontakozásáról), s e fölismerésben az is tudatosul előtte, hogy sokkal igényesebben, elmélyültebben, nagyotmarkolóbban szólhat közönségéhez ma, mint eddig; az olvasó és vásárló viszont egyre érzékenyebb vevőkészülékkel, kifinomultabb műveltséggel, tájékozódókészséggel kezd ráérezni arra, mely kiadványnak milyen rendeltetés adatott, miért érdemes rá áldozni?

3.

Ha azonban csupán önismereti igyekvést látnánk a könyvtőzsde sok-sok portékája iránt mutatózó kereslet görbéjének emelkedésében, meglehetősen szűk kört fogna át tekintetünk. A könyvkelendőség tágabb gyűrűzést váltott ki, hiszen hamar elkelt Nagy Miklós világelelmezési szakbeszámolója, Kapusy Antal és mások orvosi könyvei, továbbá gombászkalauzok, varrottas-kollekciók, különféle kislexikonok, barkácsfüzetek és szakmai kézikönyvek. A népszerű szerzők közt jó néhány tudóst, műszaki embert, tudománynépszerűsítőt illik felsorolni: Maurer Gyulát, Zörgő Benjámin, Rohonyi Vilmost, Pap Istvánt, Veress Istvánt, Xántus Jánost, Toró Tibort, Kisgyörgy Zoltánt, Kristó Andrást, Szabó T. E. Attilát. Az ő népszerűségük, könyveik kelendősége — úgy vélem — mindenekelőtt az „olvasótársadalom“ átrétegződésére vall: az orvosok, gyógyszerészek, mérnökök, geológusok, közgazdászok az értelmiségen belüli arányának növekedésére, ami jellemző vonás minden átalakuló, iparosodó, korszerű társadalomnak.

E megállapítás kapcsán lépjünk csak a kényességek és érzékenységek bizonytalan vidékére. Ismeretes, hogy szociológiai tekintetben mennyire vitatott kérdés, ki az értelmiségi, hol kezdődik, az érettség felül-e (ha a végzettséget tekintjük mércének), a beosztásnál, munkakörnél-e (ha a foglalkozásból indulunk ki), avagy az általános műveltség a döntő, amely nemritkán független a szakmától és az iskolai végzettségtől — gondoljunk némely, sokat olvasó munkásokra vagy (fordítva) a nem éppen ritka szakbarbár mérnökökre. De akár itt, akár ott húzzuk is meg a vonalat, az olvasóközönség tekintetében ma a senki földje eltűnésének, a mezsgyék elmosódásának vagyunk tanúi. Az intenzív és sokágazatú érdeklődés ugyanis arra vall, hogy könyvvásárlóvá (és reméljük: olvasóvá) lettek olyan csoportok, rétegek is, amelyeknek eddig nem volt kenyere a könyv, s kétségtelen, hogy ebben a gyarapodásban a műszaki értelmiség bekapcsolódása a legszámottevőbb hozadék. Más megközelítésben: az a jelentős, hogy már nem a humán értelmiség a fő „könyvfogyasztó“, hanem éppannyira a reáliák iránt érdeklődők is. Vagy talán máris ez utóbbiak volnának többségben? Érdekes szociológiai vállalkozás volna ennek konkrét fölmérések révén utánajárni.

Hanem az olvasók és könyvvásárlók számbeli gyarapodása nem magyarázható csupán újabb értelmiségi csoportok fölsorakozásával, tehát egyazon réteg horizontális terjeszkedésével. Minden bizonnyal mélységbeli gyarapodásról is van szó, nemcsak új csoportok, hanem a könyvtől eddig jobbra távolmaradt rétegek bekapcsolódásáról is: elsősorban a munkásság olvasóvá levéséről. Hogy mindebben mi játszik közre, hogy a tízosztályos kötelező oktatás bevezetése, a pénzjövedelem emelkedése, a felnőttoktatás és a permanens nevelés térhódítása mennyire befolyásolja a könyv szeretetét, azt fölösleges bizonygatni. Csupán arra utalnék, hogy a tudományterjesztő művek népszerűsége a legbiztosabb jele annak, hogy a könyvre eddig nem költő, a papírtérmekek üzleteibe eddig be nem nyitó tömegek zárkóznak föl a könyvvásárlók közé.

Mindezek után nyilván ird kívánczik — mondhatni furakodik, tola克斯ik — a felsorolt tényekből könnyűszerrel kiolvasható megállapítás: vége a könyvkiadásban,

-forgalomban a szépirodalom eddigi hegemoniájának. Valóban, kultúránk nem irodalomcentrikus sokrétűsége, gazdag irányultsága és ellátottsága (szerzőkkel épp-úgy, mint olvasókkal) hovatovább mind nyilvánvalóbbá világszul. Es ez jó, hogy így van, a műveiődési életben az egyoldalúság, az egyenirányítás és az egyedural- kodás sohasem vezetett jóra.

Nálunk a tudományos, műszaki, külpolitikai írások iránti figyelem nem úgy serkent föl, hogy a szépirodalomra visszakozzt ripakodjék. A történelmi valóság- irodalom — tanulmányok, önéletírások — nálunk nem hágtak a történelmi re- gény vagy dráma nyakára (mi több, ez utóbbi fénykorát éli), a konkrét szocioló- giai fölmérések nem mutatkoznak a mai ihletésű elbeszélés sírásóinak, s még a léteben egyre-másra megkérdőjelezett (régivágású és modern) vers is életrevaló növénynek bizonyult nemcsak háztáji kertünkben, hanem a szántóföldi természtés nagyüzeműségében is, lévén költeményes köteteink példányszáma nem egy eset- ben — a nagy kulturális múltú országokhoz viszonyítva is — eléggé magas, és a java nem rostokol kirakatainkban.

A mai tárgyú regény és novella pedig egyenesen hiánycikk. Folyóirataink, kiadóink sokkal többet tennének közzé e két műfajból, mint amekkora a termés. A regény válságáról beszélni tehát — hogy újabb divatos témát érintsek — olva- sóink oldaláról nézve a kérdést, nálunk nem egyéb, mint ködevés. A fordulatot, érdekes (s nem röstelljük hozzátenni: izgalmas) meseszöveg, az erős sodrú cselek- mény, a jól megrajzolt jellemek, az eleven jelenetek, a pompás leírások iránt változatlanul nagy az érdeklődés nálunk.

4.

Alljunk meg azonban. Amiként a borúlátó vagy a rosszmájú a kákán is csomót keres, és az ökör alatt is borjúra bukkan, ugyanúgy a balgatag derűlátás derengést vél látni a sötétségben is.

Nem szeretnék e hibába esni. Nem óhajtok bárgyún lelkendezni.

A valóságosság és igazmondói törekvés a nem éppen vigaszos vaskosságok jelzésére is kötelez. Mindenekelőtt annak beismerése, hogy amit az előbb a tudom- anyos vagy műszaki könyvek kelendőségéről mondtam, a falura kevésbé vonat- kozik.* Mindennek nyilván több oka van, kezdve azon, hogy falun viszonylag kevés iskolázott fiatal marad meg, befejezve azzal, hogy az önkéntes vagy némi juttatással honorált könyvtárosok egyes helyeken lanyhán végzik a dolgukat, más- hol pedig a tanulás csak a tanfolyamokra, tévéadásra korlátozódik, s a könyv az audiovizuális eszközökkel szemben háttérbe szorult.

Elemezzük azonban azt is, hogy „a lét határozza meg a tudatot“ elvének gya- korlata miként konkretizálódik az olvasás dolgában. Ma általános eljárás falun, hogy reggel (vagy este) a brigádos közli a tagokkal: melyik dűlőbe mennek, és kapálni avagy kaszálni fognak-e? Ezzel is magyarázható, hogy szántóföldi növény- termesztéssel, nagyistállós állattartással foglalkozó szakkönyveket a falusi nép alig- alig olvas. Ezzel szemben a kisállattenyésztés (méhészet, nyúlászat, majorságnevelés) vagy a kiskerti veteménytermesztés, málna- vagy ribizsketermelés, a házi borászat gyakorlati kézikönyvei igen-igen keresettek, még városon is. Ne bosszankodjunk emiatt. Inkább figyeljük az élet fölvetette igényeket, s törekedjünk — kiadói mun- kánkban is — kielégíteni azokat.

Minden állításnak van — vagy legalábbis lehetséges — cáfolata. Aki szétnéz könyvesboltjainkban, talál olyan történelmi munkákat, amelyeket a kritika jól fogadott, földicsért, a szerzői irodalmi díjat kaptak, a közönség azonban „nem harapott rájuk“. A népszerű *Téka* sorozatnak is nem egy kötete elvesztette már hajdani élénk zöldjét, sárgáját, kékjét, s az évek során tisztességben megfakult valahol a polcok mélyén. Temérdek, különböző nyelvekből fordított kötetre is az érdektelenség, kelleltlenség elég vastag pora rakódott megjelenésük óta. Néhány emlékiratunk iránt sem mutatkozik nagy kereslet. Egyiknek-másiknak megjelent már a második, harmadik kötete is úgy, hogy bőségesen kapható az első is. Egy-két tömegtermelésben remeklő riporterünk több egyéni vagy közös kötetéből bőrböndnyi akad bármelyik üzletben. Vannak szerzők, akik évről évre kiadják a maguk verseskötetét, cikkgyűjteményét, kisregényét és minden egyéb jellegű írását, s nem gondolnak azzal, hogy még a múlt évtizedben megjelent kötetük is vásárolhatók. Akadnak olyan, részkérdésekkel foglalkozó nyelvészeti munkák is, amelyek a het- venes évek eleje óta várják a vevőt és olvasót.

* Erről a témáról lásd idei 1—2. és jelen számunkban Várhegyi István kétrészes tanulmányát.

Külön tanulmányt érdemelne annak tárgyalása, miért mutatkozik lanyhább érdeklődés a bölcséleti, szociológiai művek, egyes esszékötetek iránt, hiszen megjelenésüket vártuk, a kritika alaposan foglalkozott valamennyivel, helyük, szerepük fontos, értékük pedig nem kérdőjelezhető meg — legalábbis írásban és nyilvánosan. Nem tudnék erre pontosan válaszolni. Különben is, mindig voltak s mindig lesznek el nem adott könyvek. A kiadói és könyvtverjesztői elképzelések sohasem fogják fedni teljesen és maradéktalanul az olvasói igényeket, a könyvkereslet pedig — mint általában mindennemű fogyasztás — sok mindentől függ, és nem számítható ki előre kisebb-nagyobb eltérés nélkül. Bizonyos jelenségekből azonban mégiscsak lehet olvasni, a könyvek áttanulmányozása nyomán kialakul az emberben a vélemény, s az általánosítható — nyilván főnntartással és kockázattal.

E kettős jel jegyében állítanám, hogy itt-ott túltermelés mutatkozik. Egyes riportkötetek például, különösen a kollektív vállalkozások, nem mutatkoztak kelendő árúnak. Még ha jó írás is van bennük. De: 1. ezek az írások majdnem mind megjelentek azelőtt a (sokszor nagy példányszámú) lapokban, az olvasók egy részének nem hoztak hát újat; 2. az újságok, hetilapok, folyóiratok, kalendáriumok, útirajzok tele vannak riporttal (nem szólva a tévéről, rádióról), e műfajjal tehát telített az olvasó (és hallgató); 3. nem egy riport a valóságirodalom alapvető követelményeinek sem felel meg, nem közöl gazdag, sokoldalú, vaskos maiságú tényanyagot, hanem fecsegéssel, száraz adatsorolással igyekszik célt érni. Ami azonban csak látszathoz, fölületességhez vezet.

Úgy tetszik, ez az oka néhány emlékirat dicstelen porosodásának is. Szerzőik, ahelyett hogy temérdek, általuk megért és számunkra értékes, érdekes eseményt írnának le, s ily módon könyvük dokumentumértékét, információnyújtását nyomatékosítanák, irodalmi babérokra vágnak, elregényesítik a leírásokat, túlságosan megszürik, átfestik emlékeiket, s ezzel nem azt adják, amit az olvasó vár. Vagy talán egyéni élményeik megrekednek a szürkeségben, jellegtelenségben, s a szerző képtelen írása kicsinyessége miatt az olvasónak közösségi élményt nyújtani?

Akár így van, akár úgy, tény, hogy a valóságirodalom — egyesek vélekedésével ellentétben — semmivel sem könnyebb műfaj, mint bármely más, a műveléséhez avatott kéz kell (egyebekről nem szólva), s mindez igazolja a régi tapasztalatot: az érdekes élet még nem szül automatikusan érdekes önéletrást is.

Bölcséleti, szociológiai műveink lassabb vásárlása sok mindenre int. Elsősorban talán arra, hogy a mi olvasóink igényszerkezetében az elvontabb gondolkodást kívánó tudományágak még csak szerény helyet kaptak a praktikussággal, a konkrétsággal, a pozitívizmussal szemben. A nagyfokú regényigény lényegében véve meseigény, amely mondhatni, ellentétes oldala az absztrakt gondolkodásnak vagy a tudományos elmélyülésnek, a tűnődő, töprengő olvasásnak, a magvas információkra szomjazó könyvszeretetnek. Eszerint az, hogy a néprajz, történelem, nyelvtudomány, muzikológia, építészet, világelelmezés kötetei és a természettudományi kiadványok elkelnek, jelzi, hogy növekszik ugyan a tudományos olvasmányigény, de csak módjával és — egyelőre — csupán bizonyos irányokban.

Az őszinteség azonban kellemetlen kimondásokra is kötelez. Szóljunk például a nem kelendő könyvek nyelvezetéről. Egyes történelmi dolgozatok nyelve például valóban emlékeztet (mi az, hogy emlékeztet — azonos vele), a „dolgozat“ pejoratív értelmezési stílusára: leckeszerűen tételes, száraz, érdektelen, szerzőjüknek — úgy látszik — meg sem fordult a fejében, hogy mindazt (anélkül hogy az elemzés mélyretörését gátolná) elmondhatta volna érdekesebben, elevenebbül, több hévvel. Ezzel ellentétben pedig egyes esszékötetek nyelvezete szándékosan homályos, burkolt, ezoterekus, keresett, vagy éppenséggel érthetetlen.

Mindezen túl azonban az a gyanúm (sanda vagy nem), hogy egy-két esetben a kiadó is rosszul számolt egyes szerzők népszerűségét illetően. Így vagy úgy, de tény, hogy a közönség ilyesmire nincs tekintettel, s ezt mind a szerzőnek, mind a kiadónak látnia illik. Akkor is, ha az ilyesmi — elkerülhetetlenül — fájdalmas beismerésekkel és gondosan építgetett légvárak, illúziók összeomlásával, szertefoszlásával jár együtt. A kelendőség és közönségigény, ha nem is lehet kizárólagos jogú mérce és példányszám-döntő tényező, mégiscsak nagyobb figyelmet érdemel, különösen akkor, ha minden ív papír sorsát oly nagyon megfontoltan kell eldönteni.

6.

Nem árt bepillantani más — ugyancsak árnyékos — területekre is. Több könyvnek a kelendősege nemcsak az olvasói igény növekedésével, kultúránk gazdagodásával magyarázható, hanem bizonyos fokú szűkösséggel is. Egy ideig nem

jelentek meg tájbemutató monográfiák, hajdani nagy írók sokat emlegetett munkái, nem írtak a szakértők naponta hallott tudományos vagy műszaki kérdésekről, érthető hát, hogy bármilyen könyv is jelenjék meg Kalotaszegről vagy műemlékeinkről, nagy festőinkről, tudósainkról, az űrutatásról, levegőszennyeződésről, a törpegyümölcsösökről vagy a korszerű táplálkozásról — kapva kapunk rajtuk.

Van egy felfogás, mely szerint bizonyos kézikönyvek (kislexikonok, műszaki szótárak, helyesírási szabályzatok), nagy költőink kötetei, az ország történetének alapvető összefoglaló munkái, de a zenei anyanyelvet hordozó daloskönyvek sem hiányozhatnak soha a könyvesboltokból; e kötetek kiadása állandó foglalkozása a szerkesztőknek, kiadóknak. Sokat értünk el ezen a téren: a *Tanulók Könyvtára* például fölmérhetetlen jelentőségű, de nyilván még van tennivaló. Ennek tudatában, ha megjelenik egy alapozó jelentőségű, kézikönyvnek, tankönyvnek tekinthető munka, akkor az, kissé elcsépelet szóval élve, valóban hézagpótlónak tekintendő, s mint ilyenre lecsapnak rá a vevők. Sok-sok könyvünk kitűnő ajándék a külföldre menők kezében, az ide látogatók pedig erőnek erejével veszik el, viszik el barátaiktól a népviseletet, a nyelvünket, bútorainkat, történelmünket, szötte-seinket, varrottasainkat bemutató műveket. Ezért is vásárolunk egyikből-másikból több darabot is.

És hány meg hány könyvet várunk régóta, hányból jelentek meg már egy évtizeddel ezelőtt részletek, s számítottunk vagy még csak számítottunk megjelenésükre?

Az is tény, hogy ami Váradon, Kolozsvár-Napocán, Marosvásárhelyen, Temesváron, Székelyudvarhelyen, Keresztúron órák alatt elkél, az Déván, Lugoson vagy Fogarason hetek múlva is kapható. Árnyalni szükséges tehát a területi megosztást éppúgy, mint a — meghatódásunkat, örvendezésünket.

Vajon sikerült a könyv sorsáról — itt és most — hű képet adnom? Amit leírtam, mind helytálló-e? És szolgálja-e valamennyire is mindannyiunk ügyét, a romániai magyar könyv írásának, kiadásának, terjesztésének, olvasásának jobbátételét?

Nehéz volna megmondani. Ilyen irányú konkrét szociológiai fölmérésünk kevés van, gyér azoknak a komoly vértetű kutatóknak a sora, akik az olvasás társadalmi vagy lélektani hátterét alapos vizsgálatok során igyekezzenek megismerni, majd leírni; a könyvpiac üzleti jellegű tanulmányozása is inkább alkalmi, mintsem rendszeres, mégis amit évek óta látunk, a közelünkben tapasztalunk — temérdek kötet gyors elkélése —, arra vall, hogy az alaptörekvések biztatók, a könyv értéke emelkedőben van, tömegeink fölismerték kultúraterjesztő és -ápoló hatását, s mindez nyilván serkentést nyújt a szerzőknek, kiadóknak, terjesztőknek egyaránt.

Enyedi Jolán
fotografikája